

СЪВРЕМЕННИКЪТ И КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ЛИЧНОСТТА В ЛИТЕРАТУРАТА

Георги Пенчев

Победата на социализма създаде реални възможности свободно и всестранно да се развива личността, да прояви своята сложна и богата душевност. Такава е обективната обществена основа, върху която комунистическата партийност като нов тип осмисляне на реалността в литературата извежда непозната преди концепция за човека-герой на художественото пресътворяване, главен двигател на обществения процес. Тази концепция има изключително значение, защото именно чрез човека писателят има възможност да направи своите художествени открития за времето и за света. К. Маркс беше писал: „... същността на човека не е абстракция, присъща на отделния индивид. В своята дейност тя е съвкупност от всички обществени отношения.“¹ Видният английски писател и общественик Чарлз Сноу, когото не можем да обвиним в пристрастие към учението на марксизма, в едно свое интервю заявява: „Щом извадите човека от общественото обкръжение, с това вече вие го правите неинтересен, не го правите значителен, напротив, той става крайно обеднен.“² Напомняме тази мисъл на английския писател, защото за съвременната буржоазна литература е присъщо не само откъсването на човека от обществената среда, а все по-пълното обезчовечаване на литературата.

Проблемът за човека е невралгичен център на съвременната идеологическа борба и силата и привлекателността на социалистическата литература е преди всичко в нейния нов подход. В концепцията за човека като във фокус се сплитат различни идейни и философски тенденции на сегашния свят. Твърде показателна е активизацията на буржоазните изследователи на литературата, естетиката, философията. Ето някои заглавия на книги от американски автори, излезли през последните години: „Проблемите на човека“ — Дж. Дюн, „За природата на човека“ — Д. Рунес, „Ирационалният човек“ — У. Барст, „Величието на човека“ — П. Уестбрук, „Човекът против митовете“ — Б. Данем. Западногерманският социалдемократ В. фон Кнюринген твърде точно обяснява причините за особената активност: „Онази област, където се намира основното противоречие, което не може да се разреши и което разединява двата свята, се явява същността на човека, неговото ядро, неговото вътрешно същество. Тук се намира полето на битката, върху което трябва да се вземе решението за по-нататъшния път на човечеството.“

Комунистическата партийност мобилизира писателя за най-задълбоченото, всестранно изследване на човека, към познание на обществената реалност чрез

¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 3, с. 3.

² Вопросы литературы, 1974, кн. 2, с. 176.

човека, като обективна сила за неговото формиране и развитие. Докато в съвременната буржоазна идеология и литература все по-ясно се засилват тенденциите за обезчовечаване на изкуството, партийността издига като основен критерий за литературата нейното умение да изследва и пресътворява човека в неговото идейно и нравствено богатство. „В какво се състои призиванието, какви са задачите на художника, който се смята не за безучастно божество към хорските страдания, възнесло се на Олимп над схватката на противоборстващите сили, а син на своя народ, малка частица от човечеството?“ — пита Михаил Шолохов в речта си, когато му връчват Нобеловата награда и отговаря ясно и точно: „Да говори с читателите честно, да казва истината на хората — понякога сурова, но винаги мъжествена, да укрепва в човешките сърца вярата в бъдещето, вярата в своята сила, способността да построят това бъдеще.“³

Като показва диалектиката във взаимоотношенията между хората, обективните причини за развоя и проявите на характера, влиянието на средата и обществото, на социалните, нравствените, класовите подбуди и т.н. в човешкото поведение, партийността помогна на литературата да засили своя реализъм. Расте пълнотата на философско-естетическото отражение на действителността като революционен, исторически процес.

Откривателската природа на тази идейност е преди всичко в непознатия преди подход към жизнените явления и факти, към ония герои, които имат съдбовен смисъл за обществения прогрес. Те са като скъпоценната руда, когато дарим нравственото богатство на човека, и поради това съдържат истината не само за онова, което е днес, а и за онова, което иде. От друга страна, тази способност на партийността се засилва от оригинално-неповторимата идейна и нравствено-естетическа оценка на явлението в неговата историческа проекция. Действителността и човекът се осмислят и утвърждават като същности от нов порядък. Главно поради своята историческа и философска обемност и дълбочина тяхното пресъздаване се отличава от познатите традиции на литературата. Така партийността се открива като идейна основа и като морален стимул в литературата, с който започва търсенето на художествената правда за човека и за времето.

Новата концепция за човека и света е най-значимото, което внася в творческия процес комунистическата партийност. В тази концепция се съдържа марксистко-ленинското разбиране за човека и неговата роля в обществения процес. „Историята не е *нищо друго* освен дейността на преследващия своите цели човек“⁴ — подчертава К. Маркс. Човекът в действие, човекът като активен субект на преобразователния процес в обществото и природата — такава е основната и принципна предпоставка, от която се изгражда нашата концепция.

К. Маркс и Ф. Енгелс решително отхвърлиха схващанията на Л. Фойербах за абстрактно разбиране на човека, размислите за човека въобще. Такъв той не съществува, защото е впримчен винаги в определени исторически обстоятелства и решава определени цели. Човекът е наистина съвкупност от всички обществени отношения и чрез него като най-висше и мъдро творение на природата се отразяват различните импулси на живота и обществения процес. Така не е трудно да се разбере, че върху реална основа може да се тълкува съкровено човешкото не като непонятна и божествена проява, а като отглас на реалността. Ако действителността ни среща с нравствено осакатени, смазани хора и в техните преживявания няма и помен от високи пориви, присъщи на човешката личност, първопричината е най-напред в обективната реалност. Тя е въздействувала върху човека, характерът на обществото, социалните обстоятелства на неговия живот са се отпечатали в душата му. От това разбиране се определя и целта,

³ М. Шолохов, *Россия в сердце*. М., 1975, с. 95.

⁴ К. Маркс, Ф. Енгелс. *Съч.* Т. 2, с. 100.

която пронизва характера на комунистическата партийност — да се променят обстоятелствата. „Ако характерът на човека се създава от обстоятелствата, то би трябвало да направим обстоятелствата човешки.“⁵

Хуманистичната позиция е в основата на нашата естетическа теория. Още К. Маркс подчертаваше, че обектът на изкуството представлява целият свят, който обкръжава човека и точно поради това той се явява част от човешкото съзнание. В този смисъл изкуството притежава „естетическа универсалност“, но винаги основен и главен негов предмет си остава човекът, многостранните му изяви, нравствено-психологическите, идейните му особености като личност.

За литературата на социалистическия реализъм основна творческа цел е новият човек, рожба на коренно изменените социално-политически обстоятелства, човекът, който активно и съзнателно променя действителността. В този процес самият той се развива. Като изследва индивидуално-специфичното в преобразователната активност на човека, сложните и противоречиви промени, които настъпват у него, литературата обективно застава на активна позиция. Тя стимулира преобразованието и утвърждава истинската стойност на хуманизма.

Естествено е нейното подчертано внимание към човека и неговия душевен свят, към дръзновенията на неговата мисъл, към красотата и поезията в неговите чувства и вълнения. Цялото това богатство е съдържателна и емоционална основа на художественото творчество. Неведнъж талантиви писатели са показвали пример, как реалните герои от живота, истинските исторически и житейски колизии, преминали през перото на художника, придобиват силно идейно-емоционално въздействие.

Съветската литература откри истинската си сила и величие, като търсеше и откриваше в живота на народа новия човек, роден от революцията. К. Федин справедливо изтъква, че „Фурманов даде на критиката първата твърда основа в нейните изисквания към писателите да покажат героя на новото време — опора на търсеното и нужното в съветската литература.“⁶ За какво откритие става дума, лесно ще се досетим, като си спомним най-яркото произведение на Д. Фурманов — романа му „Чапаев“. В новата действителност след революцията и гражданската война, когато освободената личност за пръв път усети криле на раменете си и се почувствува истински човек, тя показва на какво е способна и разкри неподозирани преди нравствени сили. Д. Фурманов, непосредствен участник в революционния кипез и активен защитник на комунистическата правда, съумя да види в бурното течение на живота новия герой и показа в своята книга онзи решаващ смисъл на връзката между хората и обстоятелствата. Още М. Горки прокламираше в своите творби новия закон за героя: като изменят обстоятелствата, хората сами се изменят.

Творчеството на Н. Островски и преди всичко неговият роман „Как се каляваше стоманата“ е още едно потвърждение за тази посока в развитието на литературния процес. Идейно-нравствената характеристика на това произведение разкрива колко здраво е свързан героят с обстоятелствата, как въздействува личността върху обективната реалност и как благодарение на такава позиция личността сама се преражда, придобива чертите на новия човек. Затова подчертаваме, че познанието за човека в литературата е едновременно и познание за условията, в които расте и се развива героят.

Великите писатели винаги са били най-чувствителните и вътрешно пристрастни към проблема за човека, за неговото бъдеще и винаги са търсили свой отговор за този кардинален проблем. Л. Н. Толстой продължително и мъчително размишлява върху целта и смисъла на човешкия живот и човешкото съществу-

⁵ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 2, с. 145.

⁶ К. Ф е д и н. Писател, искусство, време. М., 1957, с. 160.

ване, но крайното заключение, до което достига, е, че човекът може да промени единствено себе си. Великото човеколюбие на големия писател опира о твърдата стена на експлоататорския свят.

М. Горки стана родоначалник на нова литература, основоположник на метода на социалистическия реализъм, защото благодарение на своята комунистическа позиция осмисли обективната реалност от по-голяма висота, видя особености, които бяха в мъгла за предшестващите го майстори-реалисти. Той стана първият художник, творчески осъществил в литературата новото разбиране на човека. Павел Власов е герой, непознат преди като човешка същност, а не само със своите идейни и нравствени разбираня. Той е човек с ново съзнание и друг поглед към света, към своето призвание на тази земя. В речта си пред съда Власов ясно казва главното: „Ние, работниците, хората, от труда на които се създава всичко — от гигантските машини до детските играчки,— сме лишени от правото да се борим за своето човешко достойнство, всеки се мъчи и може да ни обърне на оръдие за постигане на свои цели, ние искаме сега да имаме толкова свобода, че тя да ни даде възможност да завоюваме с време цялата власт. Нашите лозунги са прости: долу частната собственост, цялата власт — на народа, задължителен труд за всички. Вие виждате, че ние не сме бунтовници!“

Героят на М. Горки идва от буйната вълна на историческия порой, но той не се движи, тласкан от тази вълна, а има сили да се изправи над талвега и да определя посоката. Ако се откъсне от историческата вълна, той ще загуби силата си. Смислът на литературата и изкуството е в изследването и изучаването на неспирното историческо течение, а без опознаване на човека то е невъзможно. „В тази несекваща потребност за художествено възприемане на живота се състои едно от коренните свойства на човека, което го отличава от останалата жива природа. И затова няма и не ще има край на неговия разказ за самия себе си, и затова като основен проблем на литературата стои проблемът за човека“⁷, изповядва своята творческа убеденост големият съветски писател Чингиз Айтматов. От отношението на литературата към човека се определят характерът и посоката на художественото изследване. Литературата е мислене в образи и затова нейната изобразителна природа е неотлъчна от човека, но по-съществено е съдържателното откритие за света, което тя чрез човека дава на хората, на поколенията.

Завоеванията на реализма са заложили в оная неподражаема обич и внимание към човешката личност, към нейния стремеж да устои на суровите условия и да разкрие своята душевна красота. Точно правдивостта на реализма съзря човека в оковите, наложени му от обществото, в което живее. Патосът на това отражение иде от преклонението пред личността и от надеждата за нейното развитие и осъществяване. Само че пътят към тази цел беше неясен и твърде далечен.

За тези писатели животът на народа е твърдата основа на изкуството. Животът е колкото извор за вдъхновение, толкова и критерий за художествена правдивост на техните произведения. Видният наш писател-реалист Елин Пелин пише: „Според мен животът е неизчерпаем извор за един писател. Издига се оня писател, който има способност да проникне в него, да го изучава, да го наблюдава с любов към човека (курс. м., Г.П.), с чувство на справедливост, с желание да намерим и открием истината с чиста съвест.“⁸ Елин Пелин особено подчертава нуждата писателят да е свързан с епохата, неговите схващания да са „отглас на времето“. Един писател се оформя в средата, в която живее, в епохата, в

⁷ Вопросы литературы, 1967, кн. 9, с. 75.

⁸ Ел. Пелин, Йорд. Йовков. Тяхното слово. Варна, 1977, с. 26.

който се ражда. Оттам се оформя и неговият мироглед, и неговият начин на писане.“⁹

Малко преди своята смърт, вече в годините на народната свобода, народният писател прави признание, което е особено показателно: „Много ми се пише . . . И ми е мъчно, че не съм с двадесетина години по-млад. Защото едва сега виждам колко много съм загубил. Ние живеехме при такива тежки обществени условия, че бяхме загубили представа за нещо по-светло и по-хубаво . . . Новото не виждах и не можех да го видя, а старото ме отвращаваше. А сега, като виждам как народът работи, как младите са бодри и весели, та и мен ми се иска да дам още нещо. Интересни сюжети се раждат.“¹⁰ Тези размисли на един от най-самобитните български разказвачи дават интересен отговор на важни теоретически въпроси за художествения процес, отговори, продиктувани от богатата творческа биография на писателя. Най-силно впечатлява искрената обич на художника към човека. Като припомня за тежките условия, при които е живял, в същност Ел. Пелин дава отговор, защо в най-силните му произведения е възпят обикновеният човек, чийто живот е низ от мъчения и несгоди, защо с такава непримиримост са разобличени изедниците и потисниците.

Заслужава внимание още един момент от признанието на писателя. Новата действителност въздейства върху творческата му настройка така, че го възражда, отваря му очите да види другото, светлото лице на живота. Не е случайно, че той, здраво свързаният с труда и със селото писател, се вдъхновява, като вижда „как народът работи, как младите са бодри и весели“. С цялата си творческа сила крупният писател-реалист е уловил истината, новото разбиране за живота, човека и света. Защото голямата цел на всеки писател е да пресъздаде образа на човека, свободен от потисничество, способен да се отдаде изцяло на хората. С победата на социалистическата революция тази мечта става осъществима. Постига се онова, което К. Маркс гениално предвиди с поаята на новия обществен строй, който „дава едновременно изключително голям гласък за растежа на производителните сили на обществения труд и за пълното развитие на всеки индивидуален производител“¹¹.

Социалните, икономическите и идейните промени, които отличават социализма от предишните общества, многостранно се отразяват върху човека. Той е бил и си остава верен и сигурен барометър за историческите бури, за движението на обществения прогрес.

М. Горки обичал да подчертава, че характерът на литературния герой може да бъде разбран в най-гясна връзка с историческата епоха, която според него само и чрез героя се открива пред нашите очи. Вярната оценка за особеностите на литературния герой като изразител на историческия процес е още половината истина за новото в литературата. Комунистическата идейност насочи писатели към друго разбиране за човека. Може да се твърди, че по своето значение това има революционен смисъл за развитието на художествения процес и в естетическото усвояване на света.

Партийната концепция за човека отразява научното богатство и историческия опит на марксистко-ленинската теория за закономерностите на класовата борба и особеностите на обществения процес, за характера, ролята и мястото на човека в движението на обществото. Благодарение на това литературата вижда човека в неговото монолитно единство, в цялото му богатство от идейни, нравствени и духовни добродетели, като реален плод и като обективен резултат от обществения процес. Но революционната природа на тази партийност

⁹ Ел. Пелин, Йорд. Йовков. Тяхното слово. Варна, 1977, с. 64.

¹⁰ Пак там, с. 93—94.

¹¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 19, с. 123.

насочи литературата не толкова към резултата, тя съсредоточава вниманието си главно върху процеса.

Човекът на нашето съвремие не е пасивен обект за въздействие от историята, той не чака, скръстил ръце, да се изпишат върху него белезите на времето. Той е зареден с вътрешната енергия на откривател, непримиримостта и недоволството са негов белег. Литературата, пронизана от комунистическата идейност, съзнателно утвърждава деятелната личност, която заедно с големия свят променя и своя „малък свят“ и тази промяна все по-решително слага определящата багра върху живота. В този смисъл справедливо някои изследователи говорят за комунистическата партийност като за особен израз на организираната класова борба.¹²

„Майка“ на М. Горки беше първото произведение на литературата, което показва естетическия характер на комунистическата партийност и особен принос за това имат героите, населили произведението. Те са нови хора, каквито литературата дотогава не познаваше. Павел Власов и неговите другари застанаха пред очите на човечеството в своята идейна и нравствена неповторимост като герои от края на XIX и началото на XX в., но и с проекция далече напред във времето. Тяхната историческа определеност иде от появата на пролетариата на сцената на живота, но тази поява се възприема като зарево. То осветява от непознат ъгъл човешката личност, нейната връзка с живота и с бъдещето. Капитализмът без жал беше тъпкал тези герои и така реално беше повлиял да се изостри до такава степен класовото им съзнание, а и човешката им нравственост, че от наковалня на тоя несправедлив свят те дорастаха да станат чук върху ковачницата на времето.

В умението на писателя да види и внушително да изведе на сцената новия герой на епохата е новаторската същност на комунистическата партийност като авторска позиция. Човекът се възправя не само като обект на историята, а и като неин съзнателен субект, като неин творец. Откриването в образа на революционера, на преобразователя, в образа на комуниста, на архитекта на новия свят е велико откритие на литературата в многовековното ѝ развитие като познание. „Героичното у героя в съчетание с простотата, естествеността на чувствата и поведението е характерна особеност за народното художествено възприемане на света, която отдавна и твърдо се е наложила в естетическите представи на народа. Героичното като естетическа категория и понятието за народност на литературата са неразделни.“¹³

Социалистическата литература разрешава нови естетически задачи, поставени от историческото развитие. Усвояването на обществената реалност на революционен кипеж и преход от капитализма и потисничеството на личността към социализма, равноправието и свободата е трудно изпитание. Само опитът и традициите на класиката не са достатъчни. Нужни са други измерения за човешката личност, за нейната душевност и нравственост, за нейното идейно и философско проникновение и зрелост. Същевременно нужни са образността и естетическото внушение, които съответствуват на такива високи цели.

Новият герой на литературата е създател на свят, коренно различен от познатите досега. Писателите извяват своето творческо умение, когато показват как в процеса на преодоляване на старото, в търсенето на нови отношения и форми за живот и морално осъществяване, т.е. в цялостния спектър на човешката дейност, се формират чертите на новия герой, как той преодолява себе си.

¹² Вж. Сб. „По поводу основных теоретических вопросов развития литературы ГДР“, издание на Института за обществени науки при ЦК на ГЕСП, 1972.

¹³ Ю. Б а р а б а ш. О народности. М., 1970, с. 27.

Всяко общество идва с определени исторически задачи. В паметта на народите са останали писатели и произведения, в които правдиво и силно са уловени мащабните очертания на движението на народната вълна. За нашето общество такава глобална историческа цел е формирането на човек от нов тип като всеотстранно развита хармонична личност.

Тази цел изцяло съпада с главната мисия на литературата. Още от древността и до наши дни истинските писатели, независимо каква епоха са отразявали, кои са били техните герои, винаги са дирили образа на освободения човек, способен да се развива по законите на справедливостта и красотата. Такава цел за първи път е реална в условията на социализма, когато „свободното развитие на всеки е условие за свободното развитие на всички“ по думите на В. Ленин.

Когато се изгражда зрялото социалистическо общество и човекът е естествен епицентър в дейността на партията и обществото, литературата съзнателно изследва личността, за да докосне непознатите измерения на историческия развой. Освободеният човек в много по-голяма степен е способен да разкрие богатството на своята идейна, нравствена и духовна сила. С това той обогатява литературното познание за света с непознати истини. „Днешната работническа класа — пише видният наш белетрист Камен Калчев — носи в себе си всичките добродетели и недостатъци на нацията, плюс едно велико достойнство, че тя, работническата класа, в нашия социалистически строй носи отговорност за всичко, което става у нас, включително за живота и бъдещето на нацията, за живота и бъдещето на човечеството. Такава мисия никога и на никоя класа не е възлагана!“¹⁴

Голяма част от своето творчество Камен Калчев посвети на работническата класа — от повестта си за Георги Димитров — „Син на работническата класа“, до романите за прераждането ѝ и нейното възмъжаване — „Семейството на тъкачите“, „Двама в новия град“. Тези произведения наред с произведенията на редица други писатели (А. Гуляшки, П. Вежинов, Ст. Ц. Даскалов и др.) с различна сила на художествено внушение разкриха проглеждането на освободения народ, бавното и мъчително осъзнаване на голямата историческа отговорност пред всеки и пред всички за личната съдба и за съдбата на отечеството. Нашата литература съумя правдиво и сравнително пълно да отрази социалното, политическото и нравственото осъзнаване на българина, неговото прозрение за историческите отговорности, които му предстоят. Вярната идейна позиция и дълбочината на естетическото осмисляне станаха основа на художествените обобщения за хората и времето. Редица герои, сътворени от социалистическата литература, без особен риск можем да назоваваме като концентрирани образи за важни отрязъци от по-новата ни история. Ирина и Борис Морев от романа „Тютюн“ на Д. Димов остават художествени символи за оня свят, който си отиде и повлече към гроба неустойчивите и блуждаещите; Мито от книгите на Ст. Ц. Даскалов така или иначе си остава обобщеният художествен тип на българския селянин, който болезнено и трудно се прощава с парчето земя, за да поеме пътя към кооперирането . . .

Нашето общество има много отличителни черти — то е общество на социална и нравствена справедливост, чистота и честност. Неговите морални критерии имат изключително значение за художествения образ на реалността, за характера на героите, които писателите създават. Най-важна отлика на тези герои все по-решително става именно тяхната нравствена извисеност. Справедливо светският критик А. Бочаров пише: „Проблемът за избора придобива невиджана острота — и за философията, и за социологията, и за етиката, и за изкуството — в следвоенното време, когато в целия свят стремително нарасна отговорността на личността за всичко, което става наоколо, а главно — осъзнаването от нея

¹⁴ К. Калчев. В моя свят. С., 1969, с. 88—89.

на тази отговорност. Изобразяването на нравствения избор . . . позволява да се покаже процесът на изменение на характерите, това, как се формира, нравствено как се обогатява или опустошава, как става безнаследствена една или друга личност.¹⁵

Нравствената цялост на личността е основната посока в изследването на съвременната литература и отразява обективен процес. Точно върху нравствените възни се претеглят реалността, взаимоотношението на човека с обществото, самата личност. Засиленото нравствено начало все по-ясно се съпровожда от дълбок философски размисъл за човека и света, което придава на художественото проучване наистина историческа мащабност, дълбочина. Може да се вярва, че тази тенденция в литературния процес ще се засилва и обогатява, че със зрелостта на социалистическото общество тя ще придобива нови черти.

Развитието е ново потвърждение за естетическия смисъл на комунистическата партийност при изследване на новата реалност, за обогатяване на художествения процес. Авторите с политическа заостреност и творческа съсредоточеност дирят не само светлото в нравствеността на съвременника, а и онова, което му пречи и го държи към миналото. В този смисъл партийността, като въздейства за зряло и мъдро проникване в обективния ход на историята, същевременно насочва вниманието на писателя към герои, които в своето индивидуално идейно-нравствено поведение бележат контурите на епохата, нейните тенденции. Именно чрез образа на новия човек се показва движението на историята, пътят на човечеството. Само чрез синтеза на неповторимата, ярка индивидуалност с развитието на обществото, т.е. заедно с биографията на народа и на века може да се намери правдивият и емоционален, внушителен образ на нашата епоха и на нейния герой.

Съотнасянето на личността към историята от позициите на комунистическата партийност, осмислянето на особеностите на времето и на човека като индивидуално характерен и в същото време като очевиден тип на обществения развой е плод на грижовно научно анализиране и на художническо проникновение. В. И. Ленин беше писал: „ . . . като не разбираме делата, не можем да разберем и хората другояче, освен . . . външно“¹⁶.

Недостатъчното познание за цялото богатство на действителността е съдбовно за идейно-художествената концепция на писателя и на първо място за неповторимата човешка същност на неговите герои. Писателят говори на света за себе си и за своята епоха чрез живи хора. Писателската пластика не е всесилна да скрие жизнената и духовната нищета на героите. Литературата губи своята сила, щом е населена с невзрачни и бедни характери, с хора, недорасли да бъдат литературни типове. Защото истинският художествен тип е човек от живота, но е поне с глава по-висок, за да се вижда по-далече, да може да учи и възпитава. Героите на литературата, когато са мащабни личности, изградени по законите на естетическото внушение, съдържат в себе си нещо повече от своята индивидуална, лична характеристика и са способни да откриват тайните на времето, на историята. Такива герои заставят човека да мисли за себе си, за света и за бъдещето. „В същност, ако у писателя има мисия на земята, освен да доставя развлечение — пише Дж. Голсуърти, — то тя се състои тъкмо в това — да създава характери, да заставя хората да мислят и чувствуват.“¹⁷

Пътят към истината за времето в литературата най-често върви в две посоки — панорамно оглеждане на обществения процес и извайване на детайлите на реалността, чертите на отделните герои, колорита на епохата, на всичко, чрез което отделните звукове на живота се сливат в един мощен хор, възхваляващ

¹⁵ Вопросы литературы, 1972, кн. 2, с. 4—5.

¹⁶ В. И. Ленин. Съч. Т. 34, с. 399.

¹⁷ Иностранная литература, 1962, кн. 7, с. 196.

епохата. Такъв подход е свойствен най-вече, когато се изследва по-дълъг исторически отрязък. Тогава писателят наред с върховете съзира и по-дребните по значение събития, които му помагат да очертае релефно импулсите на общественния процес, да покаже по-широка галерия от характерно-логични изяви, налагат се усещане за епичност на повествованието.

Многотомният роман „Обикновени хора“ на Георги Караславов разкрива впечатляваща картина за значителен период от най-новата ни история. Това усещане идва благодарение умението на писателя да нарисува силни човешки личности, плътно свързани с времето, зависими от него и въздействащи върху неговия ход. Индивидуално-човешкото е натоварено със сложно и обемно историческо съдържание. Диалектиката на личността очертава и допълва диалектиката на историята. Чрез хората, чрез техните характери по-добре разбираме смисъла на общественния живот, явленията и процесите в него. Героите на Г. Караславов се налагат не само и толкова като рожба на своето време. Те сами творят историята, защото са личности с позиция и имат цел в историческия процес. Онова, което е непосилно за бащите поради неумение или историческа ограниченост, постигат наследниците като нов етап в растежа на народа и като дълбоко идейно и нравствено усъвършенстване на личността. Така характеристиката на героите като хора с нова закваска, способни да разберат и овладеят движението на времето, позволява на писателя от позициите на комунистическата партияност да очертае народопсихологията през важен етап от развитието му. Конкретните исторически събития стават рамка, през която писателят оглежда социалното битие на народа, идейното и нравственото прозрение на обикновените хора, върху чиито плещи лежи отечеството.

Изследването на Г. Караславов се разгръща върху основата на семейството и в първите книги това създава впечатление, че сме се срещнали с битов роман, където са много силни социалните анализи. Колкото по-широко се разгръща повествованието и героите показват истинския си образ, толкова по-ясно става, че пред нас е мащабна епическа картина на народната съдба, че се отразяват остри завой в историческия процес. На пръв поглед сякаш разказът е за времето след крушението през Първата световна война, за кървавия погром през Септември 1923 г., за вилнеенето на фашизма и приближаването към свободата. Това са пределно силни и ярки върхове, които дават епичното основание на писателя. В същност истината е по-сложна. Художникът-комунист е съумял да види зад фасадата на историята тласците на същностно-човешкото, на онова, което определя хората, което вписва към техния лик новите багри на времето. Проследявайки съдбата на няколко поколения, Г. Караславов от позициите на комунистическата идейност изследва нравственото усъвършенстване на личността в условията на остри социално-класови сътресения. Може да се каже, че повествованието на Г. Караславов като картина на българската народопсихология продължава започнатото от Ел. Пелин в „Гераците“ и други творби. Идеята за неспирния напор на класовата диференциация в българското село и за нейното въздействие върху психологическия облик на хората, върху тяхната човечност, е изведена талантиливо и последователно. Като показва тези същностни идейно-нравствени изменения в селото, писателят създава мащабна художествена картина. Селото е, което дава тогава лице на страната и на народа. Семейството на Тошавровите през дългите години на борби и изпитания се въздига като дом на народа, много преживял и препатил, но в своето страдание проумял силата си, разбрал историческото си призвание. „Караславов за разлика от майсторите на класическия реалистичен роман има за задача и строгото изграждане образите на онези обикновени хора, които се наемат с преустройството на живота. По този начин старият реалистичен роман, съединявайки в себе си картината на човешкото безобразие с идеята на отрицанието, се оказва малко тесен за творче-

ския замисъл на Караславов. Писателят, ръководен от своя социалистическо-реалистичен поглед върху света, включва в повествованието и изображението на реално съществуващата битка за революционното преустройство на действителността от страна на обикновените хора.¹⁸

В редица нови произведения на нашата литература крупни и съдбовни отрязъци от живота се оглеждат в битието на едро скроените литературни герои, надарени с чисти народни добродетели.

Грашев от романа „Реката“ на Дико Фучеджиев се налага в повествованието със сложна човешка индивидуалност, с качества, които правят от него запомнящ се характер. Ако трябва обаче да определим кое го издига като характерен герой, ще признаем, че освен индивидуално-неповторимото решително се вмесва и общественото, исторически значимото. Благодарение на него историята живее чрез Грашев, както и той живее чрез историята. Съдбата на героя отразява съдбата на народа.

Сложната идейна и нравствена борба на Грашев заради индустриалните промени, наложени от социалистическата революция в развитието на родния му край, не се побира в тесните рамки на модния екологичен проблем. Грашев е личност, която дълбоко вътрешно изстрада не само своите тревоги и несгоди, а преди всичко трудните промени на живота. Нравствената му борба се подклажда непрестанно от идейните и моралните убеждения на човек с ново съзнание, за когото днешното е сложна духовна сплав от история и бъдеще и за всички той, човекът на социализма, е лично отговорен. Точно тази лична отговорност се налага като отличителен белег на човека и комуниста Грашев.

Д. Фучеджиев е съумял не само да защити партийното разбиране за човек от нов тип, но с тънки психологически нюанси уплътнява образа му, за да израсне той като ярък и внушителен. Героят се ражда в движението на народа към социалната справедливост и затова сам приема за своя жизнена позиция народната съдба. Вътрешната борба у Грашев има корен, отиващ далече в историята на Реката. Особено близки до сърцето му са ония години, когато с оръжие е бродил по родните места, преследван от фашистите, и в мечтите си е виждал този живот, заводите. В новата съдба на Реката се оглежда социалистическият ден на цялото отечество, а животът на Грашев — това е близката история на родната земя, биографията на времето. От органичното сливане с времето героят получава значителна историческа мащабност и разкрива своята характерология чрез присъщите на народа особености. Народността в образа става вътрешна особеност на човешката му измеримост, на идейното му движение и осъществяване.

Погрешно е да смятаме, че дълбочината и цялата сложност на народността може да бъде естетически реализирана в художественото произведение от един образ даже когато е направен рядко впечатляващ. Не можем да не се съгласим със съветския теоретик Ю. Барабаш, който пише: „Народният характер е понятие толкова многостранно, че е невъзможно да си представим, че той се е изчерпателно в един образ, колкото и пълнокръвен и художествено обемен да е той. Такава задача — да се разкрият чертите на народния характер в цялата му пълнота и диалектичност, е по силите в крайна сметка само на цялата литература, опитите да се направи това само върху основата на един образ като правило са завършвали с неуспех даже у известни художници.

Друг въпрос е, че колкото по-талантлив е художникът, колкото по-близо стои той до народа, до неговия духовен живот, морални критерии, естетически представи, толкова с по-голяма пълнота и убедителност разкрива типичните

¹⁸ М. В а с и л е в. Проблеми на съвременната проза. С. 1971, с. 144.

черти на народния характер в създаването образи и ние закономерно разглеждаме това като свидетелство за народността на неговото творчество.¹⁹

Не е възможно да си представим образа на Грашев в тази му индивидуална човешка пълнота и богатство, ако не съществуваха многобройните поточета на народния живот. Те очертават както характера на народа, така и реалното присъствие на героя. Допълването е естествено, защото концепцията за героя е жизнена част от разбирането за народа като двигател на историческия процес. Така обективното в развитието на обществения живот се разкрива и чрез индивидуалното, субективното. „Характерът трябва да слее своята особеност със своята субективност — подчертава Хегел. — Той трябва да бъде определен образ и в тази определеност притежава силата и твърдостта на единния патос, оставайки верен на самия себе си. Да бъде в единство със себе си — това именно се явява в изкуството онова безкрайно и божествено, което има индивидуалността в себе си. Изхождайки от това, ние сме длъжни да признаем, че такива черти като твърдост и решителност се явяват много важна съставна част на идеалното изображение на характера.“²⁰

Откриването на героя, който носи в най-голям обем богатството на времето и в същото време не се задушава под товара на тази тежест, а запазва ясно очертан индивидуален характер, е съществена посока в развоя на съвременната литература. Откритието е винаги среща с неповторимото и затова се явява като нова дума за човека и за живота. Литературният процес показва, че към такава щастлива реализация на замисля писателят може да върви, когато щедрият талант, високата пластическа култура се съчетават с идейна зрелост и проникновение. Погледната и от този ъгъл, се вижда неопенимата заслуга на комунистическата партийност за художествената реализация на новата концепция за личността.

¹⁹ Ю. Барабаш. О народности, с. 272—273.

²⁰ Г. В. Ф. Гегель. Соч. Т. 12, с. 245.